

ANTROPOLOŠKO PREUČEVANJE SODOBNIH PROCESOV TRANSFORMACIJE V SREDNJI IN VZHODNI EVROPI: TEORETIČNOPRIMERJALNI VIDIK¹

Preučevanje sodobnih procesov transformacije, značilnih za postsocialistično obdobje v Vzhodni in Srednji Evropi po letu 1989, je zanimiv izziv za vsako humanistično in družboslovno disciplino. Ta izziv se mi zdi še zlasti pomemben za domačo etnologijo in sociokulturno antropologijo, saj menim, da se še vedno premalo posvečamo sodobni družbeni problematiki, kljub opozorilom, ki segajo že v petdeseta (Novak) in šestdeseta leta (Kremenšek).²

Nekoliko večjo pozornost posvečajo sodobnim procesom transformacije v Sloveniji sorodne stroke, na primer kulturologija, politologija, študije spolov in sociologija. Še obsežnejše so raziskave s področja ekonomije. Zaradi omejenega prostora, ki mi je na voljo, sem se odločila ostati v okviru sociokulturne antropologije in se osredotočiti na pregled tovrstnih raziskav doma ter po svetu.

Razlaga nekaterih osnovnih konceptov in pristopov

Pri pisanju uporabljam izraz transformacija, in ne tranzicija, saj se je slednji izkazal za manj ustreznega, zato ga je v medkulturni literaturi nadomestil izraz transformacija. Beseda tranzicija namreč izvira iz latinščine: *transitio* (-onis) pomeni prehod iz enega stanja v drugega, latinska beseda *transformare* pa pomeni spreminjati obliko, spremembo, preobrazbo. Za postsocialistično obdobje Srednje in Vzhodne Evrope je torej primernejši izraz transformacija kot tranzicija, saj ne gre preprosto za prehod iz socializma v kapitalizem, temveč vemo le to, da gre za določene spremembe, in ne vemo, kam vodijo (prim. Verdery, 1996). Včasih smo dejali, da ima vsaka država svojo pot v socializem, podobno velja tudi za kapitalizem, saj se tudi kapitalistični sistemi od države do države razlikujejo. Za postsocialistične države so značilne spre-

membe, ki obsegajo številne dejavnike: zgodovinskega (pogoste so reinterpretacije zgodovine), geografskega (mnoge države spreminjajo svoje meje), socialnega (spreminjajo se socialni odnosi na različnih ravneh), ekonomskega (tržno gospodarstvo), političnega (spremembe sistemov), kulturnega (kulturne spremembe zajemajo različne ravni) in navsezadnje psihološkega (spreminja se tudi mentaliteta ljudi), zato se mi zdi izraz transformacija ustrežnejši. Med raziskovalci transformacije najdemo oba izraza, vendar se izraz tranzicija redkeje uporablja, saj prevladuje mnenje, da je transformacija ustrežnejši izraz. Zlasti vodilne avtorice in avtorji so dosledni pri uporabi izraza transformacija (na primer Verdery, 1996, Buchowski, 1994, Hann, 1994, idr.).

Niedermüller (1998)³ je za antropologijo predlagal tri pristope, ki se mu zdijo primerni za preučevanje sodobnih transformacijskih procesov v Srednji in Vzhodni Evropi, in sicer: statističnega, fenomenološkega in spremembo pogleda na svet, to pomeni ugotavljanje sprememb v mišljenju ljudi.⁴ Ne glede na povedano pa je na stopnji današnje metodologije spremembe v mišljenju težko preučevati, zanesljiva metodologija namreč ni izdelana. To ne velja zgolj za antropologijo, temveč tudi za druge humanistične in družboslovne discipline.

Sporen je namreč že sam koncept **pogled na svet**.⁵ Jasno je, da se ga ne da več razumeti s Freudovo opredelitvijo. Freudu je *Weltanschauung*, ki ga je definirjal kot

»pogled na univerzum«, pomenil »intelektualno konstrukcijo, ki enotno reši vse probleme naše eksistence na osnovi glavne hipoteze, ki odgovori na vsa vprašanja, in kjer vse, kar nas zanima, najde fiksen prostor« (v: Stratchey, Richards, ur., 1991: 193). Desetletja po Freudu so nas naredila skromnejše, ne delamo si več utvar, da bi lahko odgovorili na vsa vprašanja, pa tudi dogajanja sprejemamo bolj kot procese, in ne kot nekaj fiksnega. Ne glede na omenjena dejstva pa nekateri avtorji še vedno uporabljajo koncept pogled na svet, čeprav je bila njegova raba v zgodovini antropologije pogostejša. Nekateri opredeljuje pogleda na svet iz antropološkega zornega kota izpred desetletij pa se zdijo celo jasnejše. Naj navedem na primer Wallacea, ki citira Redfieldovo opredelitev pogleda na svet kot tisti pogled na univerzum, ki je značilen za ljudi. Nanaša se zlasti na način, kako človek v določeni družbi vidi sebe v povezavi z vsem drugim (1961, 1970: 141, 142). Wallace tudi meni: »Pogled na svet torej ni zgolj filozofski stranski produkt vsake kulture kot senca, temveč prav okostje konkretnih kognitivnih predpostavk, na katerega je obešeno meso navad in vedenja« (1961, 1970: 143) V sodobnejši antropologiji pa Kearney (1996: 1380) meni, da koncept pogled na svet spominja na koncept kozmologije (ki obsega na primer razumevanje izvora in prostora zemlje v vesolju, izvora človeka itd.), le da so ideje pri pogledu na svet ponavadi bolj implicitne. Po njegovem mnenju lahko govorimo, pod vplivom evropske filozofske tradicije, ki išče univerzalne kategorije misli, o univerzalnih kategorijah vseh pogledov na svet, to so: jaz, drugi, odnos, klasifikacija, vzročnost, prostor in čas (1996: 1380). Isti avtor pa v nadaljevanju opozori, da v različnih kulturah čas in tudi druge »univerzalne kategorije« pogleda na svet različno dojemajo, zato mislim, da je Kearneyeva opredelitev omenjenega koncepta precej nejasna in da nam pravzaprav tudi on ne pojasni zapletenosti koncepta pogled na svet.

Mislim, da naredi korak dlje Haukanes, ki razlikuje med pogledom na svet in horizontom. Koncept pogled na svet ga spominja na ptičjo perspektivo, v konceptu **horizont** pa je točka, s katere se gleda implicitno, in ta točka je tudi pomembna za tisto, kar nekdo vidi (Haukanes, 1993: 132). Na isti strani avtor meni, da gre pri transformaciji za »ponovno risanje« horizontov.⁶ Koncept horizont je antropološki disciplini precej blizu, zato se zdi ustrenejši od še vedno precej skrivno-

stnega in zapletenega koncepta pogled na svet. Vsebuje namreč tudi emično perspektivo, to je perspektivo subjektov preučevanja. Ta perspektiva je sicer pogost in pomemben prispevek sociokulturne antropologije, ki jo druge humanistične in družboslovne discipline ponavadi zanemarijo. V drugih humanističnih in družboslovnih disciplinah pa je čutiti težnjo po čim večjem upoštevanju emičnega vidika.

V literaturi večina avtorjev uporablja za obdobje v Srednji in Vzhodni Evropi pred letom 1989 izraz socializem (Verdery, 1996, Hann, 1994, idr.), redkeje se uporablja izraz komunizem. Ker je bil komunizem obljubljeni cilj socializma, ki pa se nikoli ni zgodil, tudi sama za preteklo obdobje Srednje in Vzhodne Evrope uporabljam izraz socializem, saj komunizma vsaj v Sloveniji v socializmu (zlasti v vsakdanji govorici) skoraj nismo omenjali.

Slovenska literatura o antropoloških vidikih procesov transformacije v Srednji in Vzhodni Evropi

Študije, ki iz etnološkega in antropološkega zornega kota obravnavajo problematiko, so pravzaprav redke, kar nakazuje, da se stroka na Slovenskem še vedno (pre)malo zanima za sodobno družbeno problematiko, kot sem omenila že v uvodu. Kljub temu je leta 1999 nastal na oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo zbornik *Cultural Processes and Transformations in Transition of the Central and Eastern European Post-communist Countries* (Etnološka stičišča 9). Zbornik je nastal v sodelovanju s poljskimi kolegi iz Lodza in na podlagi povabila nekaterih drugih sodelavcev. Urednika zbornika sta Brumen in Muršič. Za večino člankov je značilno pomanjkanje teoretskega umeščanja problematike transformacije v širši prostor (in čas) Srednje in Vzhodne Evrope ter pomanjkanje primerjalnega vidika. Muršičevo besedilo obravnava področje popularne glasbe, globalizacije in vplivov Zahoda, besedilo Židove pa govori o alternativni medicini na Slovenskem, besedilo Ramšakove o bivalnih razmerah viničarjev v obdobju pred drugo svetovno vojno bi bil za zbornik precej zanimivejše, če bi vključeval primerjavo bivalnih razmer v obdobju pred drugo svetovno vojno z obdobjem devetdesetih letih. Tako pa avtorica zgolj omeni, da so njihovi problemi v zadnjem desetletju spet aktualni. Člankom poljskih kolegov (z izjemo

Modnicke, ki piše o spreminjanju etničnih stereotipov na Poljskem pred transformaciji in po njej) bi lahko očitali metodološko neustreznost (zlasti Dziecielski in Eichstaedt, Piatkowska in Nowina - Sroczyńska). Prehod iz folkloristično naravnane etnologije v antropologijo, ki je ambicija njihovih člankov, zahteva namreč tudi teoretsko dopolnitev in pogosto spremembo konceptualnega aparata, ki pa je omenjene avtorice in avtorji še niso opravili, zato so manj uspešni pri spoprijemanju s sodobno družbeno problematiko. Halpernov članek o antropološkem pogledu na konflikt v Bosni in Hercegovini ne prinaša nič novega in bolj spada v kak drug

1 Članek je nastal v okviru širše dveletne raziskave avtorice pričujočega članka z naslovom Odnos Ljubljancanov in Ljubljancank do sodobnih procesov tranzicije, ki jo financira Oddelek za kulturo in raziskovalno dejavnost Mestne občine Ljubljana v letu 1999 in 2000. Raziskava poleg primerjalno teoretičnega dela vsebuje tudi aplikativen del, ki je nastal na podlagi anket s prebivalkami in prebivalci Ljubljane. Aplikativen del v pričujočem članku zaradi prostorske omejenosti ni predstavljen. Ob tej priložnosti bi se rada zahvalila nekdanji načelnici, Oddelka za kulturo in raziskovalno dejavnost Mestne občine Ljubljana mag. Daši Hribar za podporo.

2 Za kratek pregled poudarjanja pomena preučevanja sodobne družbene problematike v slovenski etnologiji glej: Vrečer (1999). Tudi naslov etnološkega posveta Slovenska etnologija v zavesti sodobne družbe, ki ga organizira Slovensko etnološko društvo v Novi Gorici 24. in 25. oktobra 2000, nakazuje potrebo po povezanosti stroke in sodobne družbe.

3 Po predavanju na kulturnoantropološki poletni šoli o Vključevanju in izključevanju v (in izven) Evrope na Central European University, Budimpešta, 20. 7. 1998.

4 Uporabljam izraz antropologija, in ne etnologija, ker ga je uporabljal tudi avtor. Podobno ravnam tudi pri navajanju drugih avtoric in avtorjev. Upoštevati hočem namreč identifikacijo le-teh z omenjenima disciplinama. O določenih vsebinskih razlikah pa sem pisala že leta 1991 v Glasniku Slovenskega etnološkega društva, št.31/1-2, v članku z naslovom Etnologija ali/in kulturna antropologija: to je zdaj vprašanje, str. 20-23, in v članku Etnološki versus antropološki pristop v Glasniku Slovenskega etnološkega društva št. 34/1-2, 1994, str. 17-20.

5 angleško: worldview.

6 Haukanesovo trditev o ponovnem risanju horizontov lahko primerjamo s Hubingerjevo razlago precejšnjih sprememb pri evalvaciji ključnih zgodovinskih dogodkov in oseb. Hubinger razlaga razmere v Češki republiki, a jih lahko apliciramo tudi na druge države Vzhodne in Srednje Evrope v postsocialističnem obdobju. Po avtorjevem mnenju je bila prihodnost oblikovana že v preteklosti in se preoblikuje v sedanosti glede na spreminjajoče se okoliščine in odvisno od tega, kako je oblikovana in interpretirana preteklost (1996: 23, prim. Buchowski, 1996).

kontekst, članki Bitušikove (o sociokulturnih aspektih transformacije v Slovaški), Kúrtija (prav tako o sociokulturnih aspektih transformacije v Budimpešti) in Carmichaelove pa preučujejo obdobje transformacije v večji meri. Članek Carmichaelove vsebuje problematiko nacionalnih identitet in jezikov v spreminjajoči se Evropi. Avtorica govori o tem, da so v obdobju transformacije v Evropi spremenjene nacionalne in kulturne meje, saj je na tem področju v zadnjem desetletju nastalo 15 novih držav. Zlasti se mi zdi zanimiva njena trditev, da prihaja v Evropi do paradoksnega fenomena: do opuščanja in ponovnega nastanka nacionalizma (1999: 134).

Naslednji avtor, ki se z etnološko, antropološkega vidika ukvarja s problematiko transformacije, je Jezernik. Raziskuje spomenike v tem obdobju. Spremlja zgodovino spomenikov v Ljubljani od konca 19. stoletja do zdaj in tudi polemike, ki so nastale v zvezi z odstranjevanjem (komunističnih) spomenikov. Po njegovem mnenju so tudi ti pomemben del slovenske zgodovine, ki ga je škoda kar tako izbrisati (1998: 587).

Med slovenskimi avtoricami in avtorji naj omenim tudi dva raziskovalca, ki preučujeta območje slovensko-hrvaške meje. Za oba je značilen tako imenovan pristop »case studies«, kombinirata namreč intenzivno terensko delo s teorijo, kar je v antropologiji na Slovenskem še vedno redkost. Knežević opisuje novo slovensko-hrvaško državno mejo v dolini zgornje Kolpe (1998), Brumen pa socialne spomine, čase in identitete v vasi Sv. Peter v Slovenski Istri (2000).

Obdobje transformacije z antropološke perspektive preučuje tudi Telban, in sicer identiteto. V članku »Uvod: skrivnost identitete« (1996), ki je prav tako rezultat intenzivnega večletnega terenskega dela in teorije, piše o mnogoterih identitetah Abonwarijcev ter primerja njihove identitete s slovenskimi. Piše tudi o tem, kaj pomeni biti Slovenec, Slovenka v Avstraliji in Sloveniji, zlasti v postsocialističnem obdobju.

Vuk - Godinova piše o nacionalizmu na območju nekdanje Jugoslavije (1998), o aidsu (1998), percepciji zgodovine (1997), Webrova o drogah (1996), Završková pa o ženskah in nasilju ter o duševnem zdravju (1990, 1994, 1996, 1999 itd.).

S problematiko obdobja transformacije se ukvarja tudi raziskava o antropoloških vidikih begunstva avtorice pričujočega članka. Raziskava je namreč (antropološka) kritika begunske politike v Sloveniji in tudi

analiza posledic omenjene politike na vsakdanje življenje beguncev. Ker je slovensko begunsko politiko precej določala evropska begunska politika v devetdesetih letih, obravnavam tudi evropsko begunsko politiko. Za to obdobje je namreč značilno naraščanje števila beguncev v svetu (približno 25 milijonov, in enako število notranje razseljenih oseb, zlasti tudi v državah Srednje in Vzhodne Evrope. Begunsko problematiko v zadnjem desetletju obravnava tudi S. Pettan, in sicer iz produktivnega zornega kota aplikativne etnomuzikologije in antropologije.

Primerjalna literatura o antropoloških vidikih procesov transformacije v Srednji in Vzhodni Evropi

Primerjalne literature o antropoloških vidikih transformacije v Srednji in Vzhodni Evropi je pri nas še vedno zelo malo. V članku upoštevam tudi literaturo, ki mi je bila na voljo na študijskih obiskih v Veliki Britaniji, Avstriji in na Madžarskem.

Iz omenjene literature je razvidno, da so transformacijski procesi v Srednji in Vzhodni Evropi kompleksni in jih je težko konceptualno opredeliti. Splošne teorije je težavno formulirati tudi zato, ker se je socializem razlikoval od države do države (prim. Buchowski, 1994) in tudi zdaj poteka sprejemanje novosti na različne načine. Iz literature so razvidne določene povezave med različnimi družbami Srednje in Vzhodne Evrope, pa tudi z državami Evropske unije, kljub temu pa obstajajo lokalne specifičnosti, zaradi katerih je treba preučevati regije posebej in iz različnih perspektiv.

Eden izmed vodilnih antropoloških raziskovalcev transformacijskih procesov je nedvomno Buchowski (1994, 1998). Kljub primerjalni naravnosti se njegove raziskave osredotočajo na Poljsko. Posebno pozornost posveča mednarodnim dogodkom, ki so vplivali na dezintegracijo socializma. Mednje šteje madžarski upor leta 1956, praško pomlad leta 1968, poljsko gibanje Solidarnost v osemdesetih letih, Gorbačovovo perestrojko, tragedijo na Trgu nebeškega miru v Pekingu in reforme v drugih socialističnih deželah. Za obdobje transformacije našteje 140 pomembnih dogodkov. Po njegovem mnenju je res, da so na spremembe vplivali politični dogodki, vendar spremembe izvirajo tudi iz globlje ravni: kulturne in zgodovinske tradicije

družbe (1994: 143). Glavni vzrok poljske revolucije vidi v poljski kulturi. Citira Kempnyja (1993), po katerem konec komunizma še ne pomeni konca komunistične kulturne realnosti.

Buchowski meni, da množice niso bile pripravljene na težave, ki spremljajo spremembe v obdobju transformacije, večina Poljakov je namreč mislila, da demokracija in kapitalizem sama po sebi že pomenita takojšnje obilje (1994: 137, 139). Nedvomno pa se po njegovem mnenju dogajajo spremembe v mentaliteti Poljakov. Buchowski (1994: 140, 141) se opira na Zygmunta Baumana, ki je prvi opisal sodobne transformacijske procese Srednje in Vzhodne Evrope z antropološko metaforo liminalnosti (1992). To metaforo je kasneje uporabilo še mnogo avtoric in avtorjev. Liminalnost je druga stopnja obredov prehoda, ki sledi prvi stopnji, to je stopnji separacije, in ki jo je prvi opisal van Gennep 1907, koncepte pa je naprej razvijal Turner (1969). Za stopnjo liminalnosti je značilna nejasnost, osebe, ki so na tej stopnji, imajo nekatere značilnosti prve in tretje stopnje, ki je (re)integracija. Vendar Buchowski opozori, da je z antropološkega vidika primerjava obdobja transformacije z omenjeno metaforo možna le do določene stopnje, v predindustrijskih družbah (za katere je bila antropološka metafora prvotno mišljena) stopnji liminalnosti sledi stabilna stopnja integracije (Turner, 1969), v transformaciji sociokulturnih sistemov v Srednji in Vzhodni Evropi pa nejasnost še traja in se ne ve, če se bo faza stabilnosti sploh kdaj začela. Pravzaprav se sploh ne ve, kaj bo sledilo, kot nakazuje že naslov morebiti najodmevnejše knjige iz preučevane problematike *What Was Socialism and What Comes Next*, ki jo je leta 1996 napisala antropologinja Verdery.

Omenjena knjiga je pomembna zlasti zato, ker se osredotoči na glavne koncepte »tranzitologije«, kot nekateri imenujejo preučevanje sodobnih procesov transformacije. Knjiga je tudi plod intenzivnega in dolgoletnega terenskega dela, ki ga je avtorica začela v Romuniji že v sedemdesetih letih, pozneje se je tja vračala in ga dopolnjevala. Vendar pa Verdery ne ostaja zgolj na ravni »case studies«, temveč jo preseže, saj v knjigi ves čas poudarja tudi tisto, kar naj bi bilo univerzalno, tako za obdobje socializma in postsocializma. Ena izmed prednosti knjige je nedvomno »univerzalizem z občutkom«. Avtorica je namreč zelo previdna pri posploševanju, njeno pisanje pa odlikuje visoka stopnja refleksivnosti glede tega, do kam lahko seže. To lastnost najdemo v antropoloških

študijah le redko.

Kot glavne teme tranzicijske literature navaja civilno družbo, tržno ekonomijo, privatizacijo in nacionalizem. Temu doda še razliko med spoloma. Pri primerjavah z drugimi državami omenja Romunijo, Madžarsko, Poljsko in nekdanjo Češkoslovaško, nikoli pa Slovenije, podobno je tudi pri drugih antropoloških avtoricah in avtorjih o transformaciji v Vzhodni in Srednji Evropi in očitno je, da bomo morali sami opraviti to nalogo.

Glavna teza, ki jo je Verdery zapisala že nekaj let prej (glej Hann (ur.), 1993), je, da je organizacija socialistične politične ekonomije kot »ekonomije primanjkljaja« spodbudila etnične sentimente med širšo populacijo in tudi v pomembnih sektorjih intelektualnega in političnega življenja (1993: 172). Mislim, da je to teza, ki bi jo teže aplicirali na slovensko družbo, verjetno pa velja za Romunijo in države nekdanjega vzhodnega bloka. Naj jo za lažje razumevanje ponazorim s primerom, ki ga uporabi avtorica (1996). Ko je v Romuniji primanjkovalo barve za lase, je bilo več verjetnosti, da so jo razdelili med Madžari, saj so bili frizerji večinoma madžarske narodnosti. V osemdesetih letih, ko je Romunija veliko zalog izvažala in jih je primanjkovalo, so se začeli Romuni obnašati bolj sovražno do ljudi drugih nacionalnosti. Zanimiva se zdi tudi avtoričina ugotovitev, da je socializem propadel tudi zaradi tega, ker je socialistični čas izgubil bitko z zahodnim časom. Meni, da je treba gledati na »socialno konstrukcijo časa kot na političen proces« (1996: 39), saj so se na zlasti romunske oblasti borile za čas in narekivale dnevni ritem. Opisuje, kako so čez dan v Romuniji odklapljali elektriko in plin, tako da so ženske vstajale ob 4. uri zjutraj, ko je bil plin priključen, da so lahko skuhale kosilo (1996: 43). Usmerjanje delovnega ritma s strani partije je bilo značilno za ruralno in tudi za urbano področje. Prav boj za čas je tisto, kar čas kulturno konstruira (Verdery, 1996: 41).

Med najpomembnejšimi avtorji antropoloških vidikov sodobnih procesov transformacije je vsekakor treba omeniti Hanna. Že leta 1993 je izdal odmeven zbornik *Socialism: Ideals, Ideologies and Local Practice*. Več avtorjev v zborniku ugotavlja podobnosti socialističnih družb z drugimi, nesocialističnimi družbami.

Drugi Hannov zbornik s to problematiko z naslovom *When History Accelerates: Essays on Rapid Social Change, Complexity and Creativity* je izšel že naslednje leto (1994). V njem avtorji pišejo o naravi sociokulturnih sprememb. Navaja Hobarta, ki je

opozoril, da je treba postaviti pod vprašaj koncepte napredka in razvoja (Hann: 2). Hann pa poudari, da morajo »antropologi in antropologinje posvečati pozornost mnogoterim načinom, s katerimi poskušajo, tisti, ki jih proučujemo, razumeti in predstaviti preteklost« (1994: 6). Pahl in Thompson pa trdita, da je tista zgodovina, ki je v glavah ljudi, pomembnejša od tiste, ki jo pišejo zgodovinarji.

Že leta 1995 je izšla Hannova knjiga *The Skeleton at the Feast: Contributions to East European Anthropology*. Avtor v njej piše o mejah in zgodovinah, spremembah v ruralni družbi, religiji, konceptu etničnega in nacionalizma.

Zelo dober se mi zdi zbornik, ki sta ga uredila Hann in Dunnova leta 1996, in sicer *Civil Society: Challenging Western Models*. Avtorji so mnenja, da je civilno družbo težko opredeliti, saj jo sestavljajo različne dimenzije, ki se od enega etnografskega konteksta do drugega precej razlikujejo. Ravno zaradi tega so tudi opredelitve različne. Hann (1996: 1) navaja Wedela (1994), ki meni, da »civilna družba obstaja takrat, ko posamezniki, posameznice in skupine lahko svobodno oblikujejo organizacije, ki delujejo neodvisno od države, in ki lahko posredujejo med državljani, državljankami in državo. Ker je bilo pomanjkanje civilne družbe del bistva vseobsegajoče komunistične države, se je zdelo tujim donatorjem, pomembno ustvarjati civilno družbo in podpirati nevladne organizacije, ki delujejo neodvisno od države, saj predstavljajo vezno tkivo demokratične politične kulture ...« Po Hannovem mnenju je naloga antropologije, da posveča pozornost širokemu spektru interpersonalnih praks, ki jih druge discipline spregledajo (1996: 2).

Leta 1998 je izšel peti Hannov zbornik o antropoloških vidikih transformacije z naslovom *Property Relations: Renewing the Anthropological Tradition*, v katerem je zanimiva trditev Katherine Verdery, da gre pri lastnini pravzaprav za družbene odnose (1998: 180).

Pomemben avtor preučevanja transformacijskih procesov je tudi Kürti, Madžar, ki je desetletja živel v Združenih državah Amerike in se v devetdesetih letih vrnil na Madžarsko. Kot pravi sam, se je vrnil, ker se mu je zdelo obdobje transformacije na Madžarskem izziv, h kateremu je želel prispevati tudi sam.⁷ Zanimivi so njegovi opisi terenskega dela na Madžarskem v devetdesetih letih, katerih kakovost še povečajo primerjave s terenskim delom v tej državi v obdobju socializma.

Nekateri drugi avtorji, ki preučujejo tema-

tiko, o kateri pišem, a jih zaradi prostorske omejitve ne morem podrobneje omeniti, so: DeSoto, Anderson (1993); Dornisch, Kania, Pascoe (1998); Eade (1997); Ringen, Wallace (1993); Kempny (1993); Vörös (1998); Andorka, Kolosi, Rose, Vukovich (1999); Burawoy (1999); Bryant, Mokrzycki (1994) idr.

Ko pišejo o transformacijskih spremembah, so avtorji enotni, da so presenetile večino ljudi in da niti Zahod niti Vzhod nista bila pripravljena na tako hiter razvoj, pa tudi na ceno, ki jo je treba plačati za transformacijo – nezaposlenost, nacionalizem itd. (Rotfeld, 1993; Buchowski, 1996, idr.).

Po mojem mnenju je eden izmed glavnih prispevkov tranzitologije v sproti refleksiji tega, kje smo in kako to občutimo, kajti le skrbna refleksija nam lahko pomaga najti prave poti v prihodnost, kot poudarjajo mnogi avtorji.

Pomembna naloga tranzitologije je tudi v tem, da spodbuja kritično razmišljanje o kapitalizmu, čeprav premalo. Potrebovali bi namreč več študij, ki analizirajo kapitalistične družbe. Tovrstne raziskave so za antropologijo dodaten izziv, saj bi lahko razkrivale posledice zahodnega ekonomskega in političnega sistema za vsakdanje življenje ljudi in bi pripomogle k večjemu ravnovesju med Vzhodom in Zahodom. Zahod bi Vzhodu lahko postal tisti Drugi, za katerim Vzhod noče ponoviti vseh napak, ne pa da Vzhod še vedno obstaja kot tisti Drugi, s katerim se Zahod lahko vedno negativno identificira kot boljši, »naprednejši«. Premalo kritičnih analiz kapitalističnih družb verjetno povečuje negotovost, ki je značilna za transformacijo družb Srednje in Vzhodne Evrope. Tako je »kognitivna zmeda« (Marcin Krol) oziroma »novi svetovni nered« (Ken Jovitt) še večja, saj ni jasno, kaj je konstruktivno prevzeti iz Zahodnih družb in kaj ne.⁸ Ljudje so bolj nezadovoljni z »Vzhodom«, če se jim zdi »Zahod« skorajda idealen, hkrati pa se tega »ideala« tako in tako ne da doseči, kot je ponavadi za ideale značilno. Ne glede na potrebo po analizi kapitalističnih družb pa seveda potrebujemo še več analiz tudi iz Vzhodne in Srednje Evrope.

7 Osebna komunikacija na Mess, Mednarodni mediteranski etnološki poletni šoli v Piranu septembra 1998.

8 Sintagme so omenjene v: Tismaneanu (1996: 520).

Literatura

BRUMEN, Borut 2000: Sv. Peter in njegovi časi: socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter. Ljubljana.

BUCHOWSKI, Michal 1994: From Anti-communist to Post-communist Ethos: the Case of Poland. V: *Social Anthropology* 94, vol. 2, no. 2, 133-148.

DESOTO, G. Hermine, Anderson David G. (ur.) 1993: *The Curtain Rises: Rethinking Culture, Ideology, and the State in Eastern Europe*. New Jersey.

DORNISCH, David, Elvin Pascoe, Richard Kania 1998: *Post-communist Transformations: a New Generation of Perspectives*. Warsaw.

EADE, John (ur.) 1997: *Living the Global City: Globalization as Local Process*. London.

FREUD, Sigmund 1991: *The Question of a Weltanschauung*. V: James Strachey, Angela Richards (ur.), *New Introductory Lectures on Psychoanalysis*. London, 193-219.

HANN, Chris (ur.) 1993: *Socialism: Ideals, Ideologies and Local Practice*. London.

- - (ur.) 1994: *When History Accelerates: Essays on Rapid Social Change, Complexity and Creativity*. London.

- - 1995: *The Skeleton at the Feast: Contributions to East European Anthropology*. Canterbury.

- -, Dunn Elizabeth (ur.) 1996: *Civil Society: Challenging Western Models*. London.

Hann, C. M. (ur.) 1998: *Property Relations: Renewing the Anthropological Tradition*. Cambridge.

HAUKANES, Haldis 1993: *Managing Ones' Lives in a Turbulent World. Some Experiences From a Czech Village*. V: Christian Giordano, Ina-Maria Greverus (ur.), *Anthropological Journal on European Cultures* vol. 2, no. 1, 129-143.

HUBINGER, Vaclav 1996: *The Present: a Bridge between the Past and the Future*. V: Vaclav Hubinger (ur.), *Grasping the Changing World: Anthropological Concepts in the Postmodern Era*. London, 17-35.

JEZERNIK, Božidar 1998: *Monuments in the Winds of Change*. V: *International Journal of Urban and Regional Research* vol. 22, no. 4, 582-588.

KEARNEY, Michael 1996: *Worldview*. V: David Levinson, Melvin Ember (ur.), *Encyclopedia of Cultural Anthropology*. New York, 1380-1384.

KNEŽEVIĆ, Duška 1998: *State vs. Locality: the New Slovene-Croat State Border in the Upper Kolpa Valley*. V: Simone Abram, Jacqueline Waldren (ur.), *Anthropological Perspectives on Local Development: Knowledge and Sentiments in Conflict*. London, 54-74.

KÚRTI, Laszlo 1999: *Fieldwork Experiences in Socialist and Post-socialist Hungarian Communities*. V: Zmago Šmitek, Rajko Muršič (ur.), *MESS, Mediterranean Ethnological Summer School Piran* 1997 in 1998, vol. 3, 185-209.

MÜLLER, Birgit 1993: *The Wall in the Heads: East - West German Stereotypes and the Problems of Transition in Three Enterprises in East Berlin*. V: Christian Giordano, Ina-Maria Greverus (ur.), *Anthropological Journal on European Cultures* vol. 2, no. 1, 9-42.

MURŠIČ, Rajko, Borut Brumen (ur.) 1999: *Cultural Processes and Transformations in Transition of the Central and Eastern European Post-communist Countries*. Etnološka stičišča 9. Ljubljana.

NIEDERMÜLLER, Peter 1994: *Politics, Culture*

and Social Symbolism: Some Remarks on the Anthropology of Eastern European Nationalism. V: *Ethnologia Europaea* 24, 21-33.

RINGEN, Stein, Claire Wallace (ur.) 1993: *Societies in Transition: East - Central Europe Today*. Prague Papers on Social Responses to Transformation vol. 1. Prague, Budapest.

ROTFELD, Adam Daniel 1993: *Foreword*. V: *Central and Eastern Europe: the Challenge of Tradition*. Oxford, 9-10.

SAVELIEVA, Tatiana 1997: *Social Consequences of Socio-political Transformation in Russia: The Process of Social Stratification*. V: Anne Lorentzen, Marianne Rostgaard (ur.), *The Aftermath of Real Existing Socialism in Eastern Europe* vol. 2: *People and Technology in the Process of Transition*. Great Britain, 42-64.

TELBAN, Borut 1996: *Introduction: the Mystery of Identity*. V: Borut Telban (ur.), *Multiple Identities*. *Anthropological Notebooks* year 2, no. 1. Posebna izdaja. Ljubljana, 5-27.

TISMANEANU, Vladimir 1996: *The Leninist Debris or Waiting for Peron*. V: *East European Politics and Societies* vol. 10, no. 3, 504-535.

VERDERY, Katherine 1996: *What was Socialism and What Comes Next?* New Jersey.

- - 1998: *Property and Power in Transylvania's Decollectivization*. V: C. M. Hann (ur.), *Property Relations: Renewing the Anthropological Tradition*. Cambridge, 160-180.

VREČER, Natalija 1999: *Etnologija, kulturna antropologija in begunske študije: stičišča*. V: Natalija Vrečer (ur.), *Vsakdanje življenje beguncev in begunk v Sloveniji*. Ljubljana, 11-30.

WALLACE, Anthony F. C. 1970, 1961: *Culture and Personality*. New York.

